

Вътре и въпреки социалистическия реализъм

Пламен Дойнов

Десетилетието между септември 1944 и 1953 г. изборително може да се нарече времето *след раждането* на значимия поет на 40-те години и *преди появата* на поетическия гений от края на 50-те години Александър Геров. Това е десетилетието на социалистическия реалист Геров – своеобразна дупка във времето, в която почеркът от сборника „Праз“ (1938), от сътрудничеството в „Златороз“ (1940-1941) и от дебюта „Ние – хората“ (1942) сякаш потъва, за да се завърне преобразен след години с „Най-хубавото“ (1958) и да се утвърди по-късно като образец за лирико-философско прозрение и като език на битийно откриване. Днес сме склонни да разпознаваме *истинския* Геров в епохата до 1944 г. и след това – от средата на 50-те насетне. Що за Геров обаче виждаме в годините на разцвет на тоталитарната диктатура? *Истински* или *неистински* е той тогава? От дистанцията на протеклото време пътят на Александър Геров към социалистическия реализъм изглежда сякаш преопределен. Още като ученик през 30-те години на ХХ век той влиза в т.нар. „ремсови среди“, в младежките левичарски кръжоци и групи на Втора мъжка гимназия в София. Той е в компанията около средношколските списания „Звън“ и „Ученически подем“. Дори изнася доклад „За новия художествен реализъм“, в който се опитва да си обясни вношения от СССР „метод“. В пролетарските литературни среди минава за една от съвсем младите надежди. Лично се познава с Христо Радевски, Младен Исаев, Людмил Стоянов и пр., симпатизирайки на т.нар. „качественици“ в *кормиловския спор*¹. През 1975 г. Геров сам ретроспективно определя творчеството си от 30-те и началото на 40-те години като „творчество в духа на социалистическия реализъм“. Колко точна обаче е тази късна самооценка? Без съмнение Геров има комунистически убеждения, подхранвани от неговия произход и развити в контекста на младежките левичарски среди от епохата на късното Трето царство. Но писането му е потопено в по-широката среда на градската култура и субкултура на 30-те и 40-те, в която антиоталитарното бунтарство и рафинираният песимизъм, космополитните нагласи и скептицизмът на свободния ум, проявени в пространството на софийските улици и кръчми или в компании, където се слуша джаз и се танцува степ, създават атмосфера, отдалечена от вносните съветски образци на социалистическия реализъм. В такъв контекст е обяснимо защо читателският вкус на Геров издава *антисоциалистически* предпочитания към други автори. В цитиранта вече анкета от 1975 г. той изброява имената на Дебелянов, Яворов, Багряна, Йордан Стубел, Фурнаджиев (но само с „Пролетен вятър“), Далчев... Отбелязва, че смята Смирненски за *класик на пролетарската поезия*, но не и за „представител на социалистическия реализъм“ и директно признава, че тогава младите не харесвали Димитър Полянов: „той беше много слаб поет за нас“². Съвсем изненадващо за доказан млад *пролетарски литератор* 21-годишният Геров изпраща стихотворения за публикация в „Златороз“. Когато в началото на 1940 г. в меродавното списание се появява неговият първи лирически цикъл, пролетарските литературни среди недоволно зашумяват. Разбира се, реакциите не са толкова крайни, както при „ренегатството“ на Разцветников и останалите трима от „Нов път“ през 20-те години, но излъчват достатъчно възмущение. Веселин Андреев се среща „по ремсова линия“ с поета, за да го убеждава да не печата там, но Геров му отвръща, че ще публикува – само това, от което няма да се срамува и което съответства на убежденията му³. Някои от приятелите му дори пишат хапливи епиграми за златорозкото сътрудничество, които той посреща *духовито*, без сърдене, докато Вутимски реагира болезнено на епиграмата за него⁴. Все пак нека отбележим, че – за разлика от 20-те години – печатането на „леви“ автори в „Златороз“ през 40-те не е чак толкова скандално. Почти всички от младите *поети на 40-те* публикуват там.

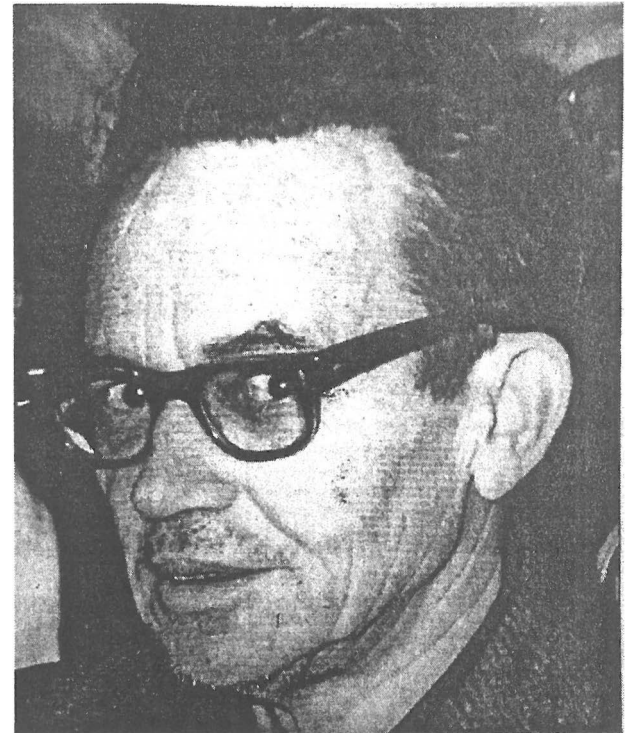
На 16 май 2019 г. департамент „Нова българистика“ на Нов български университет организира националната научна конференция „100 години Александър Геров“ в Унгарския културен институт в София.

Нейната цел беше да бъде постигнат цялостният образ на големия поет. На фокус бяха поставени както особености на поетиката, отделни книги и стихотворения, доминиращи теми и идеи в творчеството на Ал. Геров, така и спецификата на неговото езиково поведение, търсенията му в други жанрове извън лириката, изпитанията на конкретното му съществуване като човек и поет, сложните избори, пред които е бил изправен.

Участваха преподаватели и учени от водещи академични центрове в България.

В следващите страници публикуваме варианти на някои от предложените доклади.

Всичко от конференцията ще бъде представено в сборник – книга трета от издателската поредица „Присъствие“ на департамент „Нова българистика“ на НБУ и издателство „Кралица Маб“.

¹ Вж. признанието за това в: Янева, Катя. *Александър Геров. Литературна анкета*, С., 1978, с. 29. По-нататък в този текст посочена само като *Анкета*.

² *Анкета*, с. 29.

³ *Анкета*, с. 33.

⁴ Вж. сведението за това на Константин Пунев, близък приятел на Геров, в: *Анкета*, с. 47.

от стр. 11

Книгата прелива от теми, спуснати направо от отдел „Пропаганда и агитация“ на ЦК на БКП. Тук е дежурното за епохата *антититовско* стихотворение „През Югославия“; стихотворение за Корейската война („Корейска майка“); текстове за граничаря, за Димитровград, за Девети септември, за преобразена социалистическа София, за Първи май, за масово щастливи хора, които сеят из пътя си усмивки и т.н. Често се декларира готовност за отпор срещу враговете. Закани към „престъпната ръка“, която ще бъде строжена, ако посегне на прекрасния нов свят. Звучат призови за бдителност и мобилизация на народа, застанал целият „в строя“. Песимизъмът на най-младия Геров е напълно изтрпът, за да нахлуе безвъпросният възторг на историческия оптимизъм, усвоен от вече преобразения поет („Песен за живота“, „В такива дни“). Тук за първи път в книга излиза и стихотворението „Партиен инструктор“, свързващо *партийност* и *интимност* в образа на жената на лирическия говорител. Може да е просто съвпадение, че създаването и появата на „Нашата сила“ съвпада с отключването на психичната болест у Геров. Тази книга бележи границата на пропагандата в соцреализма, но и началото на катарзисното му превъзможване. Сякаш след всичко написано и преживяно между 1944 и 1953 г. поетът достига предел, отвъд който отново може да избере *свой* почерк.

Епилог: „Най-хубавото“ като траен проект

Геров излиза от епохата на сталинизма и червенковизма с книгата „Най-хубавото“ (1958), за да навлезе във времето на категоричното си утвърждаване. Но за това поетът има нееднозначна заслуга. С композирането и редактирането на тома се заема Борис Делчев – тогава най-близкият приятел на поета от средата на критиките. През август 1958 г. Делчев записва в дневника си:

„Ал. Геров ми донесе книгата си „Най-хубавото“ със следното посвещение:
На моя пръв и с някои уговорки единствен истински редактор и фактически съавтор – Борис Делчев, за спомен Ал. Геров
София, 4. VIII. 1958“²⁴

Делчев наистина разбира, че може да композира и редактира книгата така, че тя да се възползва от неустановеността на подвижните, реформиращи се норми на социалистическия реализъм в епохата на размразяването. Той поема отговорността да реабилитира младежкото творчество на Геров, обособявайки го в цикъла „Някога“, но и „разтваряйки“ го сред следващите цикли на антологичната книга, в опит да демонстрира съвсем нагледно наличието при Геров на „приемственост с предишни творчески етапи“²⁵. Разбира се, под всеки от *старите* лирически текстове скрупулъзно е посочена годината му на написване. Цялата стратегия на критика преследва сближаване на полюсите в Геровата лирика, съставителско и критическо обезопасяване на противоречията в Геровото писане и промотирането им като „засилване на оптимистичната струя и като домогване на по-голяма яснота в замисъла“²⁶. Така най-после обвиненията на критиката от края на 40-те в песимизъм и неяснота са обърнати в своите противоположности – оптимизъм и яснота. Делчев стига до формулировка, която се стремят да легитимират поезията на Геров изцяло:

„Както се вижда, с книгата „Най-хубавото“ Александър Геров се движи в онази творческа посока, която пое още в началото на своята литературна дейност. И днес, както и преди двайсет години, той се вълнува от палещите въпроси на епохата, черпи смелост и вдъхновение от борбите на народа, стреми се с всичките свои сили към щастливото бъдеще. Затова неговата поезия е оптимистична по настроение, борческа по дух и социалистическа по съдържание“²⁷.

Всъщност дори самото заглавие „Най-хубавото“ е своеобразен код за преодоляване на противоречивостта. От една страна, то посочва антологичния характер на книгата, която претендира да събере *най-хубавото* от един поет, но от друга, това са първите два знаменити стиха от стихотворението „Път“ („Най-хубавото на смъртта / е туй, че идва ненадейно“), отвеждащи към толкова характерното за Геров естетизиране и

Ал. Геров. Худ. Ал. Стаменов. Скица от книгата „Стихотворения“, 1949.

рафинирано философско пътуване *надалече*. Така лирическото творчество на Геров придобива вид, удобен за начално канонотелериране. Чрез изданията в поредицата „Библиотека за ученика“ то влиза в преддверието на образователния канон. Тъкмо в едно от тези издания (от 1968 г.) Иван Пауновски, вместо осядителната формула „абстрактен хуманизъм“, използвана от соцреалистическата критика за Геровата поезия през 40-те и 50-те години, лансира позитивната метафора „стихийен хуманизъм“, защото поетът „се вълнува не само от съдбата на своята класа, той мисли и за съдбата на човечеството като цяло“²⁸. Пауновски настоява още, че „основната идея-мотив, побудата за творчество, която личи“ във всяко стихотворение на Геров – „това е непреодолимият стремеж към хармония“²⁹. В същото издание за ученици два от общо седемте дяла представлят 24 стихотворения от младостта му до 1944 г. Тъкмо критици като Борис Делчев и Иван Пауновски, принадлежащи към условно нареченото *реформирано крило* на социалистическия реализъм, решително подпомагат оцелостяването на лирическото творчество на Геров и дават шанс то да бъде прочетено в контекста на относително изчерпателна представителност. Тази конструирана цялост на лирическата личност на Геров е критически (в перспектива, оказва се, и литературноисторически) проект от края на 50-те и 60-те години на ХХ век. В проекцията на епохата на „размразяването“ тя не просто конструира за новите читатели образа на *истинския* Геров, но и предоставя възможност поетът да създаде още нови творби и да дочака неофициално, но и официално признание. Следващите издания на книгата „Най-хубавото“, преобразувани, съкращавани и допълвани, потвърждават и доразвиват представата за поета с ремситко потекло, но с почерк, разработващ темите за смъртта, старостта, самотата и неизразимостта на битието отвъд всякакъв соцреализъм. Това обаче не означава, че от 60-те насетне *всяко* Герово писане става единно, непротиворечиво и равновесно. В него смайващо простите прозрения за границите на човека и нечовека, лирическите хипотези за произхода и края на човечеството и галактиката, самокритичните бичувания при осъзнаването на личната вина от епохата на „култа към личността“ се редуват с нови реверанси към официалната доктрина (в книгата „Сто мегатона“ например) и дори пропадания в сервилността, каквото е посвещението на Тодор Живков в сборника „Априлски сърца“ (1981)³⁰. Като прибавим към тях и антикомунистическите записки в тайния дневник на Геров през 60-те години, двойните и тройни образи на неговата лирическа личност изискват сложни разпознавания. Това са разнородни ерупции на почерка, които могат да имат и лесни, и крайни, и по-сложни обяснения. Но общата рамка на цялостно представяне на Геров след 1958 г. си остава една и съща. Поетът, въпреки моментното си частично вписване в социалистическия реализъм, успява да се откопчи от *мъртвата хватка* на догмите и да утвърди името си на може би най-проникновения философ в българската поезия, а неговите най-силни стихове лирически да компенсират поне донякъде липсата на български екзистенциализъм.

Публикува се със съкращения

²⁸ Пауновски, Иван. *Александър Геров*. – В: Геров, Александър. *Стихотворения*. Библиотека за ученика, С., 1968, с. 10.

²⁹ Пак там, с. 9.

³⁰ Вж. четиристишието-посвещение *На другаря Тодор Живков* в: *Априлски сърца*. *Стихотворения*. Варна, 1981, с. 7.